

NAGY ZOLTÁN

Emlékmű

Sántha István, szerk.: Halkuló sámándobok.
Diószegi Vilmos szibériai naplói, levelei.
Budapest: L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézet. 2002.
467 p. /Documentatio Ethnographica, 18./

Diószegi Vilmos első szovjetunióbeli, szibériai útjának dokumentumait foghatjuk kezünkbe a Sántha István szerkesztette kötetben. Annak a Diószegi Vilmosnak, aki a magyar néprajztudomány emblematikus személyisége volt. Személyében jelenítette meg a magyar néprajznak azt a nem dominánsan jelentkező hagyományát, mely szerint párhuzamosan végezhető a magyar nép kultúráját vizsgáló tanulmányok, valamint az etnológiai vizsgálatok. Ez a sajátos helyzet, amely kialakulása óta jellemzi tudományszakunkat, nyilvánvalóan a magyar etnológia születésének körülményeivel magyarázható: nem a gyarmati népek megismerésének vágya, hanem az Európában rokontalan magyar nemzet eredetének feltárása iránti igény hozta létre. A magyar népi kultúra megismerésével párhuzamosan indultak expedíciók a finnugor népek által lakott területekre, így Szibériába is, rokon népeink kultúráját tanulmányozni. A magyar néprajztudomány ezen korai korszakának pregnáns képviselője Jankó János, akinek mind magyar tájmonográfiái, mind finnugor összehasonlító néprajzi írásai megkerülhetetlenek a mai napig. De akár a finnugrisztika, a Szibéria-kutatás úttörőjét, Reguly Antalt is lehetne itt idézni. Ennek a hagyománynak megfelelően Diószegi egyaránt végzett magyarországi néphitkutatásokat; összehasonlító néprajzi kutatásokat, melyek a magyar néphittől a finnugor, mandzsú-tunguz és török népekig vezették el; valamint etnológiai tanulmányokat is.

Emellett emblematikus személyiséggé teszi Diószegit az is, hogy ugyanazt a kérdést veti fel kutatásaiban, ami sokáig jellemző volt a magyar néprajzra, ezen belül a néphitkutatásra is. Ő is a magyar kultúra honfoglalás előtti rétegeit, egészen pontosan a pogány magyarok hitvilágát kívánta megismerni, úgy mint korábban Ipolyi Arnold, Kandra Kabos vagy akár Róheim Géza. Ennek az általa minden korábbi kutatónál pontosabban definiált pogány hitvilágnak (a honfoglalás korának magyar népi hitvilága) analógiáit a finnugor, török és egyéb szibériai népek vallásaiban vélte felfedezni. A hasonlóságok kimutatására minden addiginál precízebb metodikát, a genetikus-etnikus módszert dolgozta ki, amelyet módszertani tanulmányában pontosan publikált is (Diószegi 1954). Kutatásának talán ezek azok a vonatkozásai, amelyek személyét a laikusok számára is rendkívül népszerűvé teszik, amelyek egyes könyveit bestsellerekké avatják (Diószegi 1967).

A korai magyar finnugor néprajzosok és nyelvészek jelentős, gyakran igen hosszú terepmunkát végeztek, a rendelkezésükre álló idő alatt lehetőleg minél nagyobb területeket bejárva, körbeutazva. A Regulyt követő első generáció képviselői közül az 1880–

1900-as években az udmurtoknál és manysiknál járt Munkácsi Bernátot, az elsősorban a hantik között gyűjtő Pápai Károlyt, Pápay Józsefet és Jankó Jánost kell kiemelni. Ezek a kutatások az első világháborúval politikai okokból félbeszakadtak, csonkán maradtak. Ennek az átmeneti korszaknak szimbólumai Baráthosi Balogh Benedek Oroszországban rekedt gyűjtései, Zsirai Miklós hadifogsága alatt végzett obi-ugor kutatásai, valamint többek közt Munkácsi Bernát és Beke Ödön magyarországi udmurt és mari hadifoglyok körében végzett vizsgálatai. Ezután néhány évtizedes kényszerű szünet következett, majd az utazási tilalom Diószegi Vilmos személyével szakadt meg, illetve vele folytatódott újból a korábbi hagyomány. Diószegi Vilmos ugyanis kétszer járt az addig zárt Szovjetunióban (1957–1958-ban és 1964-ben), és ezalatt három szibériai expedíciót vezetett (1957, 1958, 1964); valamint egyszer járt Mongóliában (1964)¹ is.

A hagyomány folytatása nemcsak azt jelenti, hogy Diószegi volt hosszú idő után az első, aki Magyarországról indulva újra Szibériában járhatott, hanem azt is, hogy Diószegi teljes mértékben azok szerint a terepmunkaeszmények szerint dolgozott, melyeket elődjei is képviseltek. Ebből a kötetből is kiderül, hogy Diószegi elégségesnek érzett néhány hetes vizsgálatokat arra, hogy ezek alapján akár teljes monográfiákat lehessen írni.² Ő is rövid idő alatt, az elérhető „szakértőket” megszólaltatva kívánt minél intenzívebb anyagot gyűjteni fő vizsgálódási körére, a samanizmusra vonatkozóan. Ugyanakkor kultúra- és tudományfelfogása is a korai finnugor néprajzos kutatókhoz közelíti: a kultúra egymástól élesen elválasztható részekből tevődik össze, melyek önmagukban vizsgálhatók (például a samanizmus), és ezek kapcsán a legrelevánsabb kérdés az eredet kérdése: a kapcsolatok, átvételek, kulturális hatások, valamint a képzetkör általános evolúciójának problémája.

Ezzel a kultúrafelfogással magyarázható Diószegi Vilmos egyik alapvető célkitűzése, mely szervesen egészítette ki terepmunka-törekvéseit (például 61. p.), a Sámánarchívum létrehozása is. A szibériai népek kultúrájáról – állítása szerint – leválaszthatók azok az elemek, amelyek kapcsolatban vannak a samanizmussal, illetve amelyek a samanizmus intézményéhez tartoznak, és ezekből egzakt, letisztult információbázis jöhet létre. Ezeket az elemeket, illetve a róluk szóló leírásokat, fotókat, hangfelvételeket, az ide-sorolható tárgyakat (azoknak fotóit, leírókartonjait) a teljesség igényével össze lehet gyűjteni egy központba. Ez a tervezett központ – amely Diószegi szándékai szerint Budapest lett volna – ezután alkalmas lenne arra, hogy feltárja a samanizmus kérdéskörének minden kérdését, amit Diószegi Vilmos feladatának is érzett. Ez a kutatás a szibériai népek samanizmusának monografikus feldolgozása után (egyes népek sámánmonográfiái, egyes problémák monográfiái) az észak-amerikai indián népek samanizmusán is elvégezte volna ugyanazokat a vizsgálatokat, majd eredményeit a már nem sámánhitű népek egykori samanizmusára utaló *survival* elemekkel, illetve a történeti forrásokkal ütköztetve megoldotta volna a samanizmus eredetének kérdését (22. p.).

Diószegi Vilmos ezzel a samanizmuskutatásnak valóban egyik központjává tette Budapestet, és egyik központi alakjává vált önmaga is. Valóban ő ismerte legkiterjedtebben a múzeumi gyűjteményeket, kortársaihoz (főleg a nem szovjetekhez) képest jelentős terepmunkát végzett. Ezek a terepmunkák, amellettt hogy helyenként máig mérvadó eredményeket értek el,³ az orosz kutatók samanizmuskutatási esélyeit, lehetőségeit is komolyan szélesítették. Példa volt mind munkamorálja, mind pedig a gyakorlati lehetőségek, a kiharcolt engedélyek szempontjából is. Emellettt mint tudományszervező is je-

lentős feladatokat vállalt: a különböző központokban a samanizmussal is foglalkozó kutatókat (szerinte „sámánkutatókat”) összehozta, írásaikat egy kötetben jelentette meg.⁴

Diószegi saját kutatásai, elkészült tanulmányai és adatközlései megkerülhetetlenek, az már személyes tragédiája (és feltehetőleg a magyar néprajztudomány komoly vesztesége is), hogy célkitűzéseit közel sem sikerült megvalósítania. Nem írta meg alapvetőnek szánt monográfiáit, nem írta meg nagy összefoglalásait, mindezeknek csak lehetőségét villantotta fel. Sőt, Sámánarchívumának sorsa sem igazolta elvárásait: halála után szétdarabolták, és a benne rejlő lehetőségeket így messze nem lehetett kihasználni.

Diószegi személyiségének, tudományos célkitűzéseinek dokumentuma a *Halkuló sámándobok* című kötet. Most végre olvashatjuk naplóját, barátjához, a néprajzos Szolnoky Lajoshoz és annak feleségéhez, Diószegi majdani második feleségéhez, a magyar társadalomnéprajz kiemelkedő kutatójához, Morvay Judithhoz írt leveleinek publikus(sá tett) részleteit, valamint naptárbejegyzéseit. A kötetet rengeteg fénykép színesíti egyrészt tőle, másrészt a nyomában járóktól. Monumentális mű, méltó emlékműve egy nagy formátumú kutatónak.

Mi is ez a mű? Milyen céllal adták ki ezeket és csak ezeket a jegyzeteket? És mit jelenthet mindez egy olvasónak? Elsősorban arra gondolhatunk, hogy megismertetik velünk Diószegi Vilmost, az embert, annak minden hétköznapiságával és intimitásával együtt. De a mű nem erről szól, kereteit gondosan megszabták (mint a bevezetőből kiderül, tudatosan), hogy se magánéletéről, se a kortárs kutatókról kialakított véleményéről ne áruljon el annál többet, mint ami ma feltehetőleg nem bánt meg senkit. Diószegi Vilmos, a magánember igazából csak felsejlik a műben, így a könyvnek ez az aspektusa nem tekinthető teljesnek.

Lehet-e akkor tudományos műként értelmezni a kötetet? Azzá tehetnék a mindennapokkal ötvözött adatok, részletes információk, ahogyan azt maga Diószegi (1998) megvalósította úti beszámolójában, a *Sámánok nyomában Szibéria földjén* című könyvében. Azonban a részlet általában kevés, mert a kötet – a napló műfajának megfelelően – nem „elmeséli” a tudományos eredményeket, hanem csak mesél róluk, általában csak felvillant ötleteket, tényeket, eseményeket. Máskor azonban talán felesleges részletek is vannak benne, mint például a leningrádi archívumok listáinál (43–50. p.), amelyek csak nagyon speciális esetben tarthatnak érdeklődésre számot. Tudományos művé tehetné az is, hogy jegyzetekkel látták el, hozzá részletes névmutatót és kiegészítő tanulmányokat kapcsoltak. A céllal, amit ezzel a szerkesztő és szerzőtársa maga elé tűz, egyet lehet érteni, azonban ezeknek később tárgyalandó sajátosságai miatt inkább csak növelik műfaji zavarunkat.

Akkor hát mi is ez a mű? Emlékmű. Emlékműve egy kutatónak, egy kutatói vállalkozásnak, egy kutatói magatartásnak, egy kutató mítoszának. A naplójegyzetek jelentős része és a levelek zöme, a naptárbejegyzések szikár szövege pedig teljes egészében Diószegi Vilmos fentebb ismertetett grandiózus vállalkozásáról, illetve a vállalkozás mindennapjairól szól.

A Diószegi által kitűzött cél, a samanizmus kérdéskörének tisztázása, a Sámánarchívum létrehozása egyértelmű és megváltoztathatatlan. A konkrét megvalósítás módja azonban folyamatosan változik: alkalmazkodik a lehetőségekhez, a folyamatosan feltárt anyag természetéhez, minőségéhez. A szöveg így – a rendszeresen visszatérő öndefiniációs részeknek köszönhetően – egy folyamatosan módosuló tudományos terv „élet-

története”, fejlődésregénye. Regény a szó szoros értelmében, hiszen talán nem túlzás azt állítani, hogy az események helyenként sodróan izgalmasak, feszültséggel telik, fordulatosak: a második leningrádi tartózkodás leírása (itt kizárólag levelek segítségével) pedig egyenesen letehetetlen olvasmány.

A napló nemhogy megcáfolná, hanem alátámasztja a Diószegi-mítoszt: az önmagát (és másokat) nem kímélő, önsanyargató, sőt önpusztító, munkafüggő kutató mítoszt. Pontosan nyomon követhetjük ugyanis a leningrádi és más városokbeli múzeumi munka feszített tempójú anyaggyűjtését és másolását, a versenyfutást az idővel, az éjszakákba nyúló céduláírást, a szövegek fordítására tett heroikus kísérleteket. Példája nyomasztó minden tudományos kutatónak. Szinte fellélegzünk, amikor Diószegi Vilmos második leningrádi tartózkodása végén engedélyez magának egy hét szünetet.

Folyamatosan fel-felmerülnek a magánember szenvedései is, a terepmunkás örök és értelmet csak a tudományos produkcióban elnyerő kínjai: magánya, pénztelensége, éhsége, kiszolgáltatottsága külső erőknél, intézményeknek, illetve a megerőltető utazás, a „muslicák”, vagyis púpos szúnyogok vérengző hada stb. Azt sem lehet elhallgatni, hogy ezt a mítoszt Diószegi maga is megéli, mélyen átéli, ha nem éppen életre kelti – gyönyörű önvallomásokban reflektál saját munkavégzésére, személyiségére (123. és 131. p.).

Jegyzetei, levelei azonban nemcsak regényként olvashatók, hanem drámaként is, egy hatalmas terv kényszerű bukásával záruló tragédiaként, majd hogyanem antik tragédiaként. Munkabírásának és terveinek leírása elgondolkodtató példa. Esetében nem is feltétlenül a célok létjogosultsága a probléma (azt gondolom, itt nekem nem feladat az életmű kritikai ismertetése, hiszen egy naplóról beszélünk), hanem a megvalósíthatóság. A feladat irrealitását helyenként Diószegi is élesen látta. A lehetetlenséget mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mi lett a Sámánarchívum sorsa, hogy mennyire nem épült be a tudományos vérkeringésbe, illetve hogy mennyire nem valósultak meg az újabb és újabb tervezett utak, monográfiák.

Diószegi Vilmos írásaihoz helyenként igen bőséges szerkesztői *jegyzetanyag* társul a szibériai nepekről és Diószegi 1957-es és 1958-as szibériai útjáról készült térképekkel. A jegyzetek alapvetően megkönnyítik a mű olvasását, értelmezését, ha nem is mindig lehet egyetérteni tartalmukkal. Így helyesebb lett volna, ha bizonyos szavak (burját, karagasz stb.) esetében nemcsak a szó helyes írását és változatait adták volna meg, hanem jelentését is. Érvényes ez időnként olyan orosz szavakra is, amelyek jelentése nem tekinthető egyértelműnek.⁵ Egy konkrét hibára is szeretném felhívni a figyelmet: a szerző a *naves juxot* (helyesen *naras jux*) magyarázva azt sejteti (79. p., 79. és 81. lábjegyzet), hogy egy szertartásról van szó, holott ez a hantik citeraszerű hangszerének a neve.

Külön is szót kell ejteni a szerkesztő, Sántha István által készített *névmutatóról* (259–408. p.). Azt gondolom, nyugodtan állíthatjuk, hogy ez a névtár olyan feladatra vállalkozott, amire eddig kevés példa volt Magyarországon. Kislexikonszerű⁶ feldolgozását adja a Diószegi naplóiban szereplő neveknek, vagyis az addig terjedő Szibéria-kutatásnak. Röviden bemutatja a legfontosabb Szibéria-kutatók életét, és ismerteti azok legfontosabb műveinek bibliográfiai adatait. Vagyis a könyvnek ez a része mind terjedelme (150 oldal), mind részletessége miatt kézikönyvként használható nélkülözhetetlen forrás, amely akár önállóan is – vagy leginkább úgy – megállná a helyét.

A névmutatóban azonban komoly aránytalanságok figyelhetők meg. Ezek nem ke-

rülték el a készítő figyelmét sem, hiszen önmaga sorolja fel az összes problémát, és kíván rájuk gyakorlati magyarázatot adni (260–261. p.). Még ha elfogadhatók is ezek az érvek, akkor is sajnálatos, hogy aránytalanul keveset foglalkozik a magyar és általában a nem orosz kutatókkal. Az orosz kutatókról viszont gyakorlatilag minden információt bedolgozott, amit igen eklektikus forrásanyagában fellelt, így a szócikkek terjedelme, adatainak minősége meglehetősen egyenetlen. Nem értek azzal sem egyet, hogy a bibliográfiákban csak az orosz és a mongol címeket fordítják le magyarra,⁷ míg minden más idegen nyelvet ismertnek tekintenek.

A névmutató enciklopédikus célkitűzését figyelembe véve alig magyarázható az, hogy nem közölnek olyan bibliográfiát, mely Diószegi Vilmos napjainkig megjelent műveit foglalná magában. A jegyzetek és a tanulmányok közt is csak néhány hivatkozást találunk ezekre, holott indokolt lett volna szerepeltetésük.⁸

A kötet utolsó negyedében négy tanulmányt olvashatunk. Ezek egyike Diószegi Vilmos óriási hagyatékának, a Sámánarchívumnak a sorsát követi végig, és a gyűjtemény egyes tételeinek mai fellelhetőségét veszi górcső alá (411–420. p.). A szerkesztő-szerző itt rendkívül alapos, sokoldalú munkát végzett, megkönnyítve ezzel mindenkinek a feladatát, aki ezentúl Diószegi anyagát használni kívánja. Emellett ez a fejezet felhívja a figyelmet arra is, hogy hogyan lehet teljes gyűjteményeket szétosztani, szétzilálni, és a Diószegi Vilmost követő generációk felelősségére mutat rá.

Az utolsó három tanulmányban, melyek – szellemesen – a *Diószegi nyomában Szibéria földjén* együttes címet kapták (vö. Diószegi 1998) arra vállalkoznak a szerzők, hogy részben Diószegi útját bejárva hasonló kérdéseket tegyenek fel közel negyven év elmúltával. Sántha István a nyugati burjátokról (423–439. p.), valamint a tofákról (441–453. p.) ír tanulmányt, Somfai-Kara Dávid pedig dél-szibériai törökökről értekezik (455–466. p.). A szerzők ezzel egyrészt tisztelegni kívánnak elődjük előtt, másrészt teljessé kívánják tenni a Diószegi-életmű utóéletének bemutatását. Azonban az egyes művek szerkezete, tartalma, sőt műfaja egymással sajnos nem kompatibilis, az összeállítás esetleges. A tanulmányok, bár egységes cél hozta őket létre, nem azonos mértékben felelnek a feltett, a feltehető/felteendő kérdésekre: milyen a Diószegi által kiemelten vizsgált népek mai helyzete, mi lett Diószegi adatközlőinek, gyűjtőhelyeinek, valamint a samanizmusnak a sorsa, hogyan alakult Diószegi kutatásainak „kinti” megítélése? A szerzők nem tudják eldönteni, hogy írásaik elsősorban Diószegi Vilmosról, saját kutatásaikról vagy pedig a mai helyzetről szóljanak. Öröndetes azonban, hogy Sántha István tényleges tudományos problémákat is felvet a mai nyugati burját samanizmus kapcsán; valamint az, hogy – igaz, egymással párhuzamosan – tisztáznak olyan etnikai kérdéseket, melyek megkönnyítik Diószegi Vilmos műveinek értelmezését. Azt viszont csak sajnálni tudjuk, hogy a nyugati burjátokról írva az elemzett 19 darab Šarakšino-fénykép közül, melyek a Diószegivel közös expedíciók készültek, csak hármat láthatunk a fejezetben.

Ezek a fejezetek olyan kérdést vetnek fel, mely a magyar finnugrisztika, szibirisztika történetében folyamatosan és kényszerűen előkerül, előkerült: mi az egymást követő generációk feladata, felelőssége? Eddig minden nemzedék az előtte gyűjtött anyagok feldolgozásának szentelte életét. Példának okáért nézzük meg a már említett Reguly vogul hagyatékát, melyet először Hunfalvy Pál próbált feldolgozni még Reguly segítségével, majd a kéziratok megfejtése végett utazott Szibériába Munkácsi Bernát, akinek munká-

ját csak Kálmán Béla fejezte be. De ugyanígy osztják anyagát is generációk egymásba érő láncolata dolgozta fel. Sőt a szóban forgó műben Diószegi is több alkalommal Baráthosi Balogh Benedek szövegeit igyekszik megfejteni. Maga a kezünkben levő könyv is hasonló vállalkozás: egy újabb generáció felvállalta Diószegi hagyatékának – legalábbis egy részének – a gondozását.

Mi ennek az alapvető oka? Senki sem tudja befejezni saját gyűjtésének feldolgozását. Még Diószegi sem, akit szintén nem került el a „finnugrászsors”, bár megpróbált mindent megtenni ellene. Ahogy ő maga mondja: „...mi a fenének ez a rohanás? Válaszom hülyeségnek hat, de igaz: Reguly, Pápai Károly, Jankó János Szibériából hazatérve 2-3 évet élt. És én is megjártam Szibériát!” (139. p.) Éppen e sorsszerűség miatt külön örvendetes, hogy a hagyatékot közlétezők saját gyűjtéseikről is beszámolnak, hiszen felelősségük nem merül ki az előttük járók anyagának publikálásában. Kötelességük abban is példáját követni, hogy új, saját anyagot teremtenek, és azt megpróbálják feldolgozni, publikálni. Diószegi szavaival: „A gyűjtés utáni íróasztali munka nélkül az expedíció befejezetlen, sőt: szinte olyan, mintha a terepgyűjtés meg sem történt volna. Jankó, Pápay gyűjtése – a tárgyakat és fényképeket kivéve – olyan, mintha nem is lenne. De a rendszerezett, feldolgozott anyag is akkor válik igazán »létezővé«, ha belekerül a tudomány vérkeringésébe, vagyis publikálódik.”

Az újabb és újabb generációk felelőssége tehát az, hogy saját anyagukat is feldolgozva próbálják tényleges értelmezését adni elődjeik témáinak, úgy hogy helyenként gyökeresen más módszereket választanak. Érvényes ez Diószegi Vilmos hagyatékára is, ugyanis mint fentebb olvasható, szimbolikus alakja volt egy sajátos metodikának, sajátos terepmunka-technikának (és kényszernek), mely nem tudta eldönteni, hogy a múzeumok anyagának másolása vagy a saját terep-e a fontosabb (155–156. p.). Saját munkájával és befejezetlenségével is csaknem olyan mozdulatlan anyagot teremtett, mint amilyenek az általa a múzeumokban megismert és összegyűjtött, gyakran kontextus nélküli tárgyak, fotók, sámánénekek. Ezen azzal lehet túllépni, ha tudományosan és részleteiben értékeljük Diószegi munkásságát, és a dokumentációban, leírásokban a korábban nagyobb szerepet kap a kulturális kontextus, illetve ha az egyes népek megismerésében nem rövid expedíciókat, hanem hosszú idejű, állomásozó terepmunkákat végzünk. Ez az, ami mélyebben értelmezhetővé teszi Diószegi munkásságát is, és ez az, amit – mint lehetőséget – felcsillantanak írásaikban a szerzők.

A mű részletes bemutatása, értékelése után újra feltehető a kérdés, hogy mi is lehet e kötet rendeltetése. Erre most azt kell mondanunk, amellet hogy Diószegi Vilmos emlékének állított monumentális emlékművet tarthatunk kezünkben, a kötet remélhetőleg elengedhetetlen kézikönyvvé is válik majd – részben a hozzá csatlakozó jegyzékek köszönhetően – a Szibéria-kutatásnak. Azt pedig csak reméljük, hogy a könyvben egyszer óvatosan megemlített (412. p.) második kötet is (Diószegi Vilmos 1960-as és 1964-es expedíciójának anyagával) meg fog jelenni.

JEGYZETEK

1. Az utak leírása is olvasható a naplóhoz készített szerkesztői utószóban (411–412. p.). 1957: nyugati burjátok és abakáni törökök (hakaszok); 1958: tofák, tuvák; 1960: észak-mongóliai török nyelvű népek, burjátok, darhatok, kamnigálok; 1964: altáji törökök.
2. „Nincs a világon olyan sámán, akit én egy-két hét alatt magnetofonommal végleg fel ne tudnék gyűjteni.” (123. p.)
3. Csak egyet kiemelve közülük: a samanizmus anyagát etnikus kérdések megválaszolására használta fel (Diószegi 1963).
4. Erre példa az a kötet is, melynek tervezetéről, szervezéséről oly sokat olvashatunk leveleiben, naplójában is (Diószegi Vilmos, szerk. 1963).
5. Lásd például a 'jurta' szó magyarázatát (106. p., 57. jegyzet).
6. Ehhez hasonló vállalkozás volt Domokos – H. Laborcz 2000.
7. Arról nem is szólva, hogy az orosz címek fordításában is maradtak pontatlanságok, félreértések (például Petri bibliográfiájában kettő is).
8. Korábban ilyen már jelent meg Varga Mária összeállításában (például Diószegi 1998:481–486), ám ez korántsem teljes.

IRODALOM

DIÓSZEGI VILMOS

- 1954 A honfoglaló magyar nép hitvilága („ősvallásunk”) kutatásának módszertani kérdései. *Ethnographia* 65(1–2):20–68.
- 1998 [1960] Sámánok nyomában Szibéria földjén: egy néprajzi kutatóút története. Budapest: Terebess.
- 1963 A szamojéd kultúra emlékei a kelet-szajáni népek samanizmusában. *Ethnographia* 74(3):435–465.
- 1967 A pogány magyarok hitvilága. Budapest: Akadémiai Kiadó.

DIÓSZEGI VILMOS, SZERK.

- 1968 *Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

DOMOKOS PÉTER – H. LABORCZ JÚLIA

- 2000 Jelentősebb finnugor kutatók. *In* *Nyelvrokonaink*. Nanovfszky György, szerk. 453–494. Budapest: Teleki László Alapítvány.